

**Красовський О. О.,***аспірант відділу проблем цивільного, трудового  
та підприємницького права  
Інституту держави і права імені В. М. Корецького  
Національної академії наук України*

## МІСЦЕ ДОБРОСОВІСНОСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

**Анотація.** Стаття присвячена вивченню правової природи добросовісності в якості принципу цивільного судочинства України.

Для досягнення мети поставленого завдання розглянуто місце принципів в доктрині цивільного процесуального права, визначено суттєві ознаки принципів цивільного судочинства, проведено аналіз щодо наявності у понятті добросовісності ознак принципу цивільного судочинства, та дано авторське визначення принципу добросовісності.

Враховуючи багатоаспектність поняття добросовісності вбачається необхідним звернення до даної правової категорії з позиції принципів (засад) цивільного процесу. Це зумовлює необхідність розгляду наукових праць з проблематики принципів цивільного судочинства, які справили помітний вплив на становлення національної доктрини та практики правосуддя у цивільних справах.

Проведено структурно-системний аналіз останніх робіт вітчизняних вчених-процесуалістів про зміст принципів у цивільному судочинстві, розглянуті їх підходи за типом праворозуміння – природно-правовим та нормативістським, а також визначено, які ознаки принципів ці науковці виділяють, та яке визначення вони надають цим принципам.

При цьому ми розглядаємо принцип добросовісності як правову категорію виходячи з інтегративного підходу до розуміння права, на основі поєднання природно-правової та нормативістської концепції праворозуміння.

Зазначено, що ознаки добросовісності у характеристиках цивільного процесу, дають можливість сформулювати норму про добросовісність не через зловживання процесуальними правами, а в якості окремої статті про принцип добросовісності у цивільному судочинстві, яка у свої структурі має містити санкцію за порушення добросовісності.

Визначено, що важливе значення при цьому становить практика Європейського суду з прав людини, де добросовісність виводить певну модель судової поведінки, і що Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод тлумачиться з позицій добросовісності.

Виходячи з інтегративного підходу до розуміння права, на основі поєднання природно-правової та нормативістської концепції праворозуміння, зроблено висновок, що принцип добросовісності в якості ідеї або положення, є нормою права, яка може бути безпосередньо закріплена в нормативно-правовому акті, або впливати зі змісту інших, закріплених у ньому, правових норм.

Виділено загальні ознаки принципів цивільного судочинства, які є спільними для всіх принципів цивільного процесу, і особливі, які притаманні лише принципу добросовісності.

Стверджується, що добросовісність є фундаментальним принципом цивільного судочинства, що може займати домінуюче положення в системі принципів цивільного процесу.

**Ключові слова:** принципи права, добросовісність, ознаки принципу добросовісності, цивільне судочинство України.

**Постановка проблеми.** Поняття добросовісності є багатоаспектним і складним правовим явищем, яке є узагальнюючим для всієї системи цивільного судочинства, і однією з головних характеристик судового процесу. У цьому сенсі необхідність розгляду добросовісності в якості принципу цивільного судочинства потребує більш детального нормативного регулювання та доктринальної розробки.

**Стан дослідження.** Вивченню принципів цивільного судочинства присвячені праці таких вітчизняних вчених як: А. В. Андрушка, В. В. Комарова, В. А. Кройтора, В. Ю. Мамницького, О. В. Немировської, Г. П. Тимченка, Т. А. Цувіної, М. Й. Штефана, О. О. Штефан, М. М. Ясинка та інших, але принцип добросовісності у цивільному судочинстві є маловивченою темою, і потребує подальшого дослідження.

**Мета статті** полягає у визначенні суттєвих ознак принципів цивільного судочинства, аналізі наявності у понятті добросовісності ознак принципу цивільного судочинства, та надання авторського визначення принципу добросовісності.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз наукової спадщини – це не лише крок на шляху виявлення основоположних ознак добросовісності як принципу цивільного процесу, а й вирішення дискусійних питань, пов'язаних із поняттям і системою принципів.

В. Ю. Мамницький, виходячи з позицій нормативістського типу праворозуміння, зазначав, що поширений у цивільно-процесуальній доктрині погляд на принципи як на основні ідеї, керівні начала, тощо, свідчить про суб'єктивну природу принципів, що на його думку є помилкою, оскільки, вони відображають об'єктивні правові явища, знаходять своє закріплення в законі, і є правовими вимогами, а не ідеями. На підставі зазначеного до істотних ознак принципів цивільно-процесуального права дисертант відносить: нормативне закріплення; більшу стабільність ніж у звичайних норм права; те, що вони являють собою систему пов'язаних елементів; об'єктивні по змісту та суб'єктивні по формі закріплення; впливають з природи судової влади або з форми її реалізації; виражають характерні риси та характеризують зміст цивільного-процесуального права [1, с. 54, 61].

О. В. Немировська, виходячи з того, що під принципами права доктрина цивільного процесу розуміє «начала», «ідеї», «засади», які закріплені в нормах права, і визначають його спрямованість, суть, скеровують розвиток та забезпечують функціонування, зазначала, що до ознак принципу права належить за-

гальновизнанність, стійкість, обов'язковість для застосування. Якщо розглядати принципи як єдність, то вони утворюють систему, яка функціонує цілеспрямовано, впливаючи на визначені суспільні відносини [2, с. 8].

На думку О. В. Рожнова принципи цивільного процесуального права мають наступні ознаки: в основі будь-якого принципу цивільного процесуального права лежить певна ідея, яка визначає характер цивільного процесу; ця ідея має бути нормативно закріплена; безпосередня пов'язаність з цивільним процесом, коли принципи визначають характер цивільного процесу, проявляться і діють у ньому; наявність загального характеру, тобто прояв на усіх стадіях процесу й проваджень в цивільних справах; принципи не можуть повністю або частково дублювати один одиний [3, с. 7].

М. Й. Штефан до характерних ознак принципів цивільного процесуального права відносив те, що вони включають (виражають) в собі певну ідею, погляд, що становлять його зміст; така ідея повинна бути закріплена в нормах цивільного процесуального права; принцип повинен бути безпосередньо пов'язаний з цивільним процесом, визначати його основні властивості; принцип повинен мати загальне значення для всього цивільного процесу; принцип визначає типові риси цивільного судочинства і може мати винятки, які не є принципом; принципами не можуть бути звичайні вимоги (правила), які не складають одну з відомих альтернативних вимог; принципами не можуть бути положення, які дублюють інші принципи або які з них випливають [4, с. 29].

А. В. Андрушко приходить до висновку, що принципи цивільного процесуального права характеризуються наступними ознаками: ідейною спрямованістю, наявністю правового погляду, загальністю і дієвістю, системністю, автономністю, визначеністю. Враховуючи ці ознаки дисертант визначає принципи цивільного процесуального права як обумовлені соціально-економічними умовами суспільного життя нормативно-керівні засади, що визначають завдання та мету правосуддя в цивільних справах, характер, зміст і побудову цивільного судочинства, а також повноваження та процесуальну діяльність суду, учасників процесу, їх цивільно-правове становище [5, с. 7].

О. В. Шутенко, виходячи з аналізу природи та функціональних характеристик принципу права, пропонує під принципом цивільного процесуального права розуміти основне нормативне положення, що зароджується як категорія правосвідомості, в силу необхідності врегулювання суспільних відносин закріплене в нормах права та характеризує всю галузь цивільного процесуального права й визначає перспективи розвитку цієї галузі [6, с. 7].

М. М. Ясинок робить висновок, що принципи цивільного процесуального права – це загальні, основні положення, які закріплені в нормах права і діють у межах цивільної процесуальної форми, регламентуючи при цьому повноваження та процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу, їх процесуально-правове становище [7, с. 3].

Ю. В. Неклеса дає наступне авторське визначення принципу диспозитивності – це основна ідея, що виражає свободу учасників процесу, які мають у справі матеріально-правовий та процесуальний інтерес, здійснюють свої матеріальні права для захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів засобами, встановленими цивільним процесуальним законодавством, а принцип змагальності – це основна ідея, що відображає

конкуренцію осіб, які беруть участь у справі, та їхнє право самостійно вчиняти певні дії задля ефективного відстоювання своєї точки зору й обмеження можливості кожного з них односторонньо впливати на результат з судового розгляду, при активній ролі суду, наділеного функціями щодо здійснення правосуддя та керування цивільним процесом з метою здійснення правосуддя [8, с. 5–6].

Г. П. Тимченко під поняттям принципів цивільного та адміністративного судочинства розуміє найбільш загальні, основні та фундаментальні положення, котрі виникли у процесі провадження, закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виводяться із окремих його норм, реалізуються на всіх стадіях судочинства, впливають на індивідуалізацію процесуальної діяльності і покликані визначити і встановити необхідний статус учасників процесу, належні їм права та обов'язки та процесуальне положення суду [9, с. 42].

В. В. Комаров звертає увагу на різні доктринальні підходи при визначенні принципів і робить висновок, що теорія принципів цивільного судочинства успадкувала дві неоднакові наукові традиції, які тяжіють до різних правових культур – нормативної і природно-правової [10, с. 18].

До особливостей принципів автор відносить те, що вони мають фундаментальний характер; певний механізм здійснення судової влади і процедур правосуддя; нормативний характер; визначають модус доступності правосуддя для будь-якого суб'єкта права; мають виключно обов'язковий характер; визначають залежність відповідальності держави за дотримання принципів у частині виконання міжнародно-правових зобов'язань і принципу верховенства права при здійсненні судочинства. Таким чином, на думку дослідника, принципи цивільного процесуального права – це виражені в нормах цивільного процесуального права незаперечні за своєю природою вимоги до суду й учасників цивільного процесу, які концептуалізують його зміст, та визначальний порядок засади здійснення правосуддя в цивільних справах [11, с. 116–117].

Т. А. Цувіна під принципами цивільного судочинства розуміє систему універсальних, нормативних, імперативних вимог до суду та інших учасників судового процесу, що визначають порядок здійснення правосуддя в цивільних справах, детерміновані завданнями та метою цивільного судочинства та відбивають загальний модус пануючого у суспільстві праворозуміння, поглядів на суд і правосуддя в цивільних справах [12, с. 94].

В. А. Кройтор робить висновок, що під принципами цивільного судочинства слід розуміти вихідні, основоположні засади, які є об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою вираження, виражають найбільш загальний характер правових вимог, що ставляться до суду й учасників цивільного процесу, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-процесуальні норми, потребують урахування під час кожного правозастосування, мають імперативний характер, бо відхилення від них неприпустиме, і визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права [13, с. 9].

О. О. Штефан дає наступне визначення принципів цивільного процесуального права – це основні ідеї, фундаментальні засади щодо завдань та мети цивільного судочинства, закріплені в нормах цивільного процесуального права, у яких відображаються специфіка предмета і методу правового регулювання цивільного процесуального права, є одним з елементів механізму

правового регулювання цивільних процесуальних відносин та перебувають у діалектичному взаємозв'язку та взаємообумовленості з іншими елементами механізму правового регулювання [14, с. 9].

Слід зазначити, про пов'язаність принципу добросовісності зі справедливістю та верховенством права. Так, український дослідник О.І. Карплюк безспідставно пов'язує добросовісну реалізацію сторони своїх обов'язків у цивільному судочинстві із забезпеченням справедливості судочинства і визначає її одним із основних факторів, що характеризує ефективність механізму забезпечення справедливості цивільних справ і протидію зловживанню правом та несумлінній поведінці [15, с. 102].

Розрізняючи два підходи у вивченні теорії принципів: природно-правовий та позитивістський, вищевказаний автор намагається, використовуючи досягнення обох концепцій, та виходячи з лібертарної теорії права, визначати, що принципи судочинства, уточнюючи принципи права, реалізуються в конкретних нормах, при здійсненні судової практики.

Відаючи належне дослідникам, які внесли значний вклад у розвиток теорії принципів, ми хочемо досліджувати і осмислювати добросовісність в межах європеїзації цивільного процесу, в рамках повноправного членства у Європейському Союзі, і тому вказаний принцип ми розглядаємо як правову категорію використовуючи інтегративний підхід до розуміння права, але у контексті природно-правового типу праворозуміння. Це означає, що увесь акцент дослідження перш за все стосується процесу реалізації норм права, тобто ми повинні звернутися до судового правозастосування і тут важливе значення для нас має практика Європейського суду з прав людини, де добросовісність виводить певну модель судової поведінки.

Аналіз ряду рішень Європейського суду з прав людини дозволяє зробити висновок, що Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод тлумачиться з позицій добросовісності. Так, Європейський суд з прав людини в рішенні від 07 липня 1989 року у справі «Юніон Аліментаріа Сандерс С. А. проти Іспанії» у п. 35 зазначив, що заінтересована особа повинна лише виявити старанність при виконанні процесуальних дій, утриматися від використання тактики затягування та скористатися можливостями, що надаються внутрішнім законодавством для скорочення розгляду, але це не звільняє національні суди від забезпечення дотримання вимог статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод повинна щодо розумного строку розгляду справи [16].

Також у п. 24 рішенні від 20 січня 2011 року у справі «Мусієнко проти України» суд зазначив, що запобігання неналежній та такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів, і національні суди мали в своєму розпорядженні достатньо засобів для забезпечення присутності відповідача в судовому засіданні чи для розгляду справи за його відсутності [17].

Таким чином, Європейського суду з прав людини покладає обов'язок дотримання добросовісності учасниками процесу на національний суд, який повинен це забезпечувати відповідними заходами.

Спершу ніж дати характеристику ознак принципу добросовісності і на підставі цього зробити авторське визначення цього принципу слід зазначити, що будь-який елемент людської мови, як засіб комунікації, є умовний, і особливо це стосується гуманітарних наук, де навіть базові фундаментальні поняття,

як, наприклад, право, а у нашому випадку – принцип, не мають єдиного визначення, і це можна пояснити не тільки симпатією до певного типу праворозуміння, як вже зазначалось вище, а й тим, що правові категорії – це не об'єктивно існуючі речі, це абстракти, що існують як символи для позначення певного виду або роду понять. Навіть термін «принцип» (лат. *principium* – «перший, первень, першооснова») походить від давньогрецького *архе* (*ἀρχή*) – першооснова, першопричина, тобто поняття, яке використовувалось у давньогрецькій (досократичній) філософії, з урахуванням низького рівня розвитку науки, для позначення першопричини, першооснови світу, буття, і відповідно мав суто метафізичне коріння.

Тому розуміючи умовність будь-якого терміну, у тому числі і перенесеного з давньогрецької філософії у право терміну «принцип», ми визнаємо актуальність і необхідність його використання, виходячи зі сфери практичного застосування, коли це не просто сухий академічний і нічого не значущий термін, а елемент правової науки, за допомогою якого правознавець у цивільному судочинстві досягає поставленої мети.

Слід також відмітити, що законодавець у цивільному процесі визначив в якості найближчої правової категорії до добросовісності – принцип заборони зловживання процесуальними правами, і, таким чином, проблема використання прав, на думку законодавця, пов'язана лише із зловживання ними, але, на нашу думку, законодавець звузив проблематику цього питання, і саме застосування принципу добросовісності, могло більш ширше відповісти на поставлені практикою питання. Тому пошук ознаки добросовісності у природі, характеристиках цивільного процесу, як передумови справедливого розгляду справи, та мети справедливого судового рішення дасть можливість сформулювати норму про добросовісність не через зловживання процесуальними правами, а в якості окремої статті про принцип добросовісності у цивільному судочинстві, яка у своїй структурі буде містити санкцію за порушення добросовісності і буде виступати в якості суттєвої ознаки принципу добросовісності.

**Висновки.** Виходячи з інтегративного підходу до розуміння права, на основі поєднання природно-правової та нормативістської концепції праворозуміння, вважаємо, що принцип добросовісності в якості ідеї або положення, є нормою права, яка може бути безпосередньо закріплена в нормативно-правовому акті, або випливати зі змісту інших, закріплених у ньому, правових норм.

Вважаємо виділити загальні ознаки, які спільними для всіх принципів права і особливі, які притаманні лише принципу добросовісності.

До загальних ознак, перш за все слід віднести імперативність принципу, оскільки він має пріоритет перед іншими нормами права, це цар (від лат. *Caesar*) – норма, яка дійсно має правити, а інші норми мають бути їй підпорядковані, і у разі виникнення правової колізії принцип має безумовне пріоритетне застосування.

Із поняттям імперативності або пріоритетності, пов'язані інші ознаки принципу: стабільність; наявність на всіх або більшості стадій цивільного процесу; загальність або певний ступінь абстрактності принципу, оскільки його неможливо деталізувати для всіх конкретних випадків.

Оскільки поняття добросовісності, історично має доправовий характер, і було більше пов'язане з мораллю, та запозичене правовою системою стародавнього Риму як операційний принцип реалізації справедливості і чесності у *jus civile*, вважаємо, що саме принцип добросовісності має більш самостійний ха-

ракти по відношенню до інших принципів права, що робить не обов'язковим його включення до системи принципів, або в цій системі він повинен мати особливе, домінуюче становище, і відповідно, це є спеціальною ознакою принципу добросовісності.

До самостійних ознак принципу добросовісності можна віднести векторіальну спрямованість на мету (завдання) процесу – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Також однією із особливих ознак принципу добросовісності є здатність усунення правових лакун, яка була відома як основна функція *bona fides* ще з давньоримських часів. Як вже було зазначено нами раніше, суд Європейського Союзу часто широко використовує неписані принципи права у своїх рішеннях для врегулювання прогалин у правовідносинах, де основною метою є утвердження справедливості.

Виходячи із системоутворюючого та фундаментального характеру добросовісності, визначаємо цей загальноправовий принцип як ідею чи положення, що реалізується як ключова норма права, яка характеризується такими ознаками як пріоритетність, загальність, стабільність, наявність на усіх стадіях процесу, самостійність, операційність, і є підставою для правозастосувального рішення при аналогії права, а також визначає мету для всього цивільного процесу.

#### Література:

- Мамницький В. Ю. Принцип змагальності в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 1995. 177 с.
- Немировська О. В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 1999. 17 с.
- Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2000. 17 с.
- Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. 2-ге вид. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.
- Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 17 с.
- Шутенко О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2003. 19 с.
- Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 20 с.
- Некlesa Ю. В. Принцип змагальності та диспозитивності у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 20 с.
- Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03, 12.00.07. Київ, 2012. 422 с.
- Комаров В. Основоволожні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 14–49.
- Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. Курс цивільного процесу : підручник / ред. В. В. Комаров. Харків : Право, 2011. 1352 с.
- Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
- Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 42 с.
- Штефан О. Поняття і значення принципів цивільного процесуального права в умовах воєнного стану. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 3. С. 5–14.
- Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 188 с.
- CASE OF UNIÓN ALIMENTARIA SANDERS S.A. v. SPAIN. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:\[%22001-57618%22%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:[%22001-57618%22%22%7D) (date of access: 13.03.2025).
- Справа «Мусієнко проти України» (Заява N 26976/06). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_635#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_635#Text) (дата звернення: 13.03.2025).

#### Krasovskiy O. The place of good faith in the system of civil justice principles

**Summary.** The article is devoted to the study of the legal nature of good faith as a principle of civil procedure in Ukraine.

To achieve the purpose of this task, the author examines the place of principles in the doctrine of civil procedure law, identifies the essential features of the principles of civil procedure, analyzes whether the concept of good faith contains the features of a principle of civil procedure, and provides the author's own definition of the principle of good faith.

Given the multidimensional nature of the concept of good faith, it seems necessary to address this legal category from the perspective of the principles (foundations) of civil procedure. This necessitates a review of scientific works on the principles of civil procedure which have had a significant impact on the development of the national doctrine and practice of justice in civil cases. The author conducts a structural and systematic analysis of recent works by national proceduralists on the content of principles in civil procedure, and also examines their approaches by the type of legal understanding – natural law and normative, and also determines what features of principles these scholars identify and what definition they give to these principles.

At the same time, we consider the principle of good faith as a legal category based on an integrative approach to understanding law, based on a combination of the natural law and normative concepts of law understanding.

It is noted that the signs of good faith in the characteristics of civil procedure make it possible to formulate a rule on good faith not through abuse of procedural rights, but as a separate article on the principle of good faith in civil proceedings, which should contain a sanction for breach of good faith in its structure.

It is determined that the case law of the European Court of Human Rights is of great importance in this regard, where good faith derives a certain model of judicial behavior. The author concludes that the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is interpreted from the standpoint of good faith.

Based on the integrative approach to understanding law, and on the combination of the natural law and normative concepts of law understanding, the author concludes that the principle of good faith as an idea or a provision is a rule of law which may be directly enshrined in a legal act or may follow from the content of other legal provisions enshrined therein.

The author identifies the general features of the principles of civil procedure which are common to all the principles of civil procedure, and the special features which are inherent only to the principle of good faith.

The author argues that good faith is a fundamental principle of civil procedure which may occupy a dominant position in the system of civil procedure principles.

**Key words:** principles of law, good faith, signs of the principle of good faith, civil proceedings of Ukraine.